

KIRGIZ ATASÖZLERİ

Kırgız Proverbs

Proverbes kirghizes

Hüseyin Yıldız*

ÖZET

Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş sözlere **atasözü** denir. Türk Halk Edebiyatını zenginleştiren ve Türk Dünyası'nda çeşitli isimlerle varlığını sürdüren atasözleri, Kırgız Türkçesinde **makal** veya **makal-lakap** olarak belirtilmektedirler. Bu çalışma ise, Prof.K.K.Yudahin'in hazırladığı **Kırgız Sözlüğü**'nde geçen ve Bilgehan A.Gökdağ'ın bu sözlükteki atasözlerini yayınladığı çalışmasında bulunmayan 28 atasözüyle, **Kırgız Tilinin Frazeolojyalık Sözdüğü**'nden tespit ettiğimiz ve Yudahin'in Kırgız Sözlüğü'nde yer almayan 23 atasözünden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Atasözü, Kırgız Türkçesi, makal-lakap

ABSTRACT

The proverbs are anonymous words, which were said as a result of long experiments and observations. As riches of Turkish Folk Literature, proverbs continue its existence in difference names and were known in Kırgız Turkish as "makal" or "makal-lakap". This study consist of 28 proverbs exist in Kırgız Dictionary which was prepared by Prof. K. K. Yudahin and not found in the study of Bilgehan A. Gökdağ which give place some proverbs in this dictionary. It also includes 23 proverbs that we determined from "Kırgız Tilinin Frazeolojyalık Sözdüğü" and not found in Yudahin's Kırgız Dictionary.

Key Words

Proverb, Kırgız Turkish, makal-lakap

Türkçe Sözlük'te 'Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş söz, darbimesel' (TDK,1998:155) olarak tanımlanan atasözleri, bugün, Türk Dünyası'nda çeşitli isimlerle varlığını sürdürmektedirler. Sözgelimi, Türkiye Türkçesi'nde '**atasözü**' diye bilinen kelimeye, Azeri Türkleri '**atalar sözü**'; Başkurt Türkleri '**mäkäl, äytim, atalar hüzi**'; Kazak Türkleri '**makal, mätel, nakıl**'; Kırgız Türkleri '**makal-lakap**'; Özbek Türkleri, '**makäl**'; Tatar Türkleri '**atalar süzi, mäkäl, äytim**'; Türkmen Türkleri '**atalar sözi, nakıl**'; Uygur Türkleri ise '**makal**' (Ercilasun vd.,1991: 32) demektedirler. Atasözlerinin Türk Dünyası'nda adlan-

dırılmasıyla ilgili olarak Prof.Dr.Şükrü Elçin şu açıklamayı yapmaktadır (Elçin 2000:624-625):

"Anadolu'da Oğuz lehçesi ile yazılmış bazı derleme eserlerde ve umumiyetle Batı Türkleri arasında Türk kökünden gelen 'atalar sözü' tabiri yaygındır... Bugün, Anadolu halkı, Bulgaristan Türkleri, Batı Trakya, Yugoslavya, Kıbrıs ve Rodos'ta yaşayan Türkler; kısmen Osmanlı tesiri ile Kırm, Azerbaycan ve Irak Türkleri bu tabiri devam ettirmektedirler. Son yarım asırda Türkiye'de 'atasözü' 'atasözleri' şekilleri yaygın hale gelmiştir. Ayrıca Anadolu'da meselâ İçel'de söylenen 'deyişet' gibi mahalli sözleri de unutmamak icap eder.

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü 4. sınıf öğrencisi

Batı Türklerinin dışında kalan Türk boylarında ise menşeleri tetkike değer değişik isimler göze çarpmaktadır:

Sibirya'nın kuzeydoğusunda Lena nehri ile ayıklarının sulamış olduğu yerlerde oturan ve kendilerine 'Saha' adını veren Yakutlar, atalar sözüne '**xohono**', Tobollar '**takmak**'; Altaylılardan, Katunya ve Teletsk gölü arasındaki ormanlarda yaşayan ve kendilerine '**yiş kişi-orman adamı**' adını veren Uranha (Tuva)lar '**ülgercomak**', Minusinsk boylarından güneybatıya kadar Askis nehrinden Abakan'ın yukarı taraflarına kadar ki sahalarda yaşayan Sagaylar '**takpak**' ve Ruslar tarafından Hakas Cumhuriyeti adı altında birleştirilen Sagaylarla birlikte Kaşlar'da Kızıllar'da Koybal-lar'da '**söpsək**'; Doğu Türkistan'dan Hoten civarında Guma kasabasında okumamış halk arasında '**tabma**'ve yine Isık Göl'den itibaren Hokand'ın doğu hudutlarından Alaidan öteye Kuen-Lün dağlarının güney yamaçlarına kadar uzanan arazide, Hokand güneyindeki Pamir yaylasından Doğu Türkistan'a ait Sarg-Köl mıntıkasında yaşayan Kırgızlar, doğuda Yedi-su ve Semipalatinsk, batıda kısmen Ural nehri, kuzeyde Altay dağlarının batı tarafları, güneyde eski Buhâra ve Hokand hanlıklarının kuzey kesimini içine alan yerlerindeki Kazaklar, Amu-derya deltası ile Buhâra, Hâ-rezm, Semerkand, Şehrisebz, Hîve, Fergana, Kara-Köl gibi mıntikalarla kısmen Afganistan'da yaşayan Özbekler ve onların bir kabilesi olan, Amu-derya taraflarında Yedi-su'dan itibaren Aral gölü boyunca içerilere doğru Kuvanç-Yarmay'a kadarki yerlerde bulunan Karakalpaklar gibi Orta Asya Türkleri ile İdil Boyundan Kazanlılar ve eski çar Rusya'sının Ufa vilâyetinde, Perm, Orenburg ve Samara bölgelerinde oturan Başkurtlar ile Kırım çevresinin bir kısmı Arapça'dan gelen '**makal**'i; büyük bir kısmı Türkistan, İran ve Afganistan'da yaşayan Türkmenler ise hem 'makal', hem de '**na-**

kıl'i; Kazan'da İdil'in sağ sahilinde yaşayan Çuvaşlar ise '**comak**'sözü ile aynıyet gösteren '**samah**'i kullanmaktadır.(Tarihî bilgi için bk. H.N.Namık Orkun, Yeryüzünde Türkler, İstanbul, 1944, Kenan Matbaası)"

Nazım veya nesir şeklinde söylenen bu dil mahsülleri, âhenkli ve sanatlı bir üslûba sahiptir. Geçmişte yaşanan tecrübeleri kısa ve öz ifade ile gelecek nesillere aktaran atasözleri, aynı zamanda içinde barındırdığı bazı kelimelerin unutulmasına da engel olmaktadır.

Türk Halk Edebiyatını zenginleştiren türlerden biri olan atasözleri bir Türk lehçesi olan Kırgız Türkçesi için de önemli ve kayda değerdir. İçinde Kırgız atasözleri de bulunan veya sadece Kırgız atasözlerini konu edinen çalışmalar¹ yapılmış olması bu konunun önemini göstermektedir.

Biz de bu konuya biraz katkımız olması niyetiyle Prof. K.K. Yudahin' in hazırladığı Kırgız Sözlüğü'nde bulunan fakat sayın Bilgehan A.Gökdağ'ın bu konuda yaptığı derlemede yer almayan 28 atasözüyle birlikte 'Kırgız Tilinin Frazelogyalılık Sözdüğü' adlı eserde geçen ve Yudahin'in sözlüğünde rastlamadığımız 23 atasözünü yayınlamayı uygun gördük.² Temennimiz konuya ilgi duyanların bu çalışmadan istifade etmeleridir.

Not: Atasözlerinin yanında, parantez içinde bulunan kısım; atasözünün bulunduğu sözlüğü, sayfayı ve kelimeyi göstermektedir.(KS: Kırgız Sözlüğü, KTFS: Kırgız Tilinin Frazelogyalılık Sözdüğü)

Amanat canga ölüm ak.(KS,31,amanat)

Emanet cana ölüm muhakkaktır.

Açtın toktuğu bar, arıktın semizi bar.

(KS,44,arık)

Aç doyabilir, zayıf semirebilir.

Köçköndön otun artat, ölgöndön katın artat. (KS,49,art-,III)

Göçenden odun kalıyor, ölenden kadın kalıyor.

Börü azığı coldon. (KS,74,azık)

Kurdun rızıkı yoldandır(Kurdu bacakları besler.).

Baatır tabat, batman ceýt.(KS,99,batman)
Çok kazanıyor (buna mukabil)batmanla yiyor.

Biröönün toogun cesenğ, kaz bayla; malın cesenğ, kız bayla.(KS,102,bayla-)
Birinin tavuğunu yersen,kaz besle,hazırla; hayvanını yersen kız besle, yani kızını vermeye hazırla!(Lif alırsan kayış verirsin)

Cılmçı osuraktın çıktıkı caman.(KS,209,cılmçı)
Yavaş atın çiftesi pek olur.

Caman, çarmanın kızusu menen, çerüügö attanat. (KS,262,çerüü)
Budala, arpa çorbasının tesiriyle harp seferine hazırlanır.

Çılpağın aarcıyımın dep, gözün çukugan.(KS,268,çılpağ)
Gözündeki çapağını temizleyeyim derken, gözünü çıkarmış(Kaş yapayım derken göz çıkarılmış).

Çırım etse—közgö bayda, çımçıp içse—tamakka bayda. (KS,272,çırım)
Bir parça uyku kestirmek, göze faydadır;küçük küçük lokmalarla yemek, boğaza faydadır.

Çorkok kişi töönü caza muştayt.(KS,281,çorkok)
Beceriksiz kişi deveye bile yumruğunu isabet ettiremez.

Eldüü cerde elek bar.(KS,325,eldüü)
İnsanların bulunduğu yerde elekte bulunur.

Nayza saymak—erdikten, at cooturmak—terdikten.(KS,336,erdik)
Süngü sançmak erkeklikten, atın yağına ise eyerden.

Öydö tartsa, ögüz ölot; ıldıy tartsa, araba sınat.(KS,352,ıldıy)
Yukarı çekerse öküz ölüyor, aşağı çekerse araba kırılıyor(Yukarı tükürsen bıyık, aşağı tükürsen sakal.).

Kaloon tapsa, kar küyöt. (KS,391,kaloo)
Tutuşturma usulünü bulursan kar dahi yanar.

Katın erdi karasa, er karayt. (KS,403,kara, II)
Eğer kadın (evdeki yoksulluğu ima ederek) kocasının yüzüne bakarsa, koca (utandığın-dan)başını yere doğru eğer.

Alğır bolso tayğanınğ, altından alıp,karğı tak. (KS,408,karğı)
Tazın alıcı olursa ona altın boyunluk tak.

Kaşkulak semizse karta çok. (KS,415,kaşkulak)
Porsuk semizse de, kartası (lezzetli bir tür et parçası) yoktur.

Uruşpas uul, kerişpes kelin bolboyt. (KS,442,keriş-,II)
Çekişmeyen oğul, kavgaya etmeyen gelin bulunmaz.

Katın kınğışılup süylöp, kız bolboyt. (KS,456,kınğışıla-)
İnce sesle konuşmakla kadın, kız olmaz.

Maykana körböy, bala onğolboyt. (KS,558,maykana)
Çocuk oyunlarını görüp geçirmeyen bir çocuk, çocuk olmaz.

Kızı bardın, nazı bar.(KS,583,naz)
Kızı olan nazlı olur.

Nazarı aç; ıymanduu kişi andan kaç. (KS,583,nazar)
Zengin oğul aç gözölüdür, namuslu adam ondan kaçsın.

Çaşında cigit oktolot, çaşağanda toktolot. (KS,588,oktol-,II)
Gençlikte yiğit sığıyor, yaşayınca ağır başlı oluyor.

Tek turğuçta tegin işte. (KS,721,tek,II)
Boş durmaktansa bedava olsa da çalış.

Üyündö sütün töğölsö, talada muzoonğ emip kelet. (KS,754,tögöl-)
Evide sütün dökülürse, kırdı buzağın anasının sütünü emmiş olur.(Bütün felâketler hep birden gelir)

Bece desenğ, töögö ketet. (KS,755,töö)
Sen kısarak dersin, o deveye gider(Ben ne söylüyorum tamburum ne çalıyor).

Alma sabağınan artık tüşpöyt (KS,774,tüş-,III)
Elma sapından daha fazla olmaz.

Akma kulakka aytsanğ—agıp kalat, kuyma kulakka aytsanğ—kuyup alat (KTFS,29,akma kulak)
Vurdumduymaza söylersen unutabilir, ama, kulağı deliğe söylersen asla unutmaz.

Bura süylögön külörgö caksı (KTFS,72,bura süylöö)
Cinaslı söylemek gülmek için iyidir.

Canı açingandın canına barba (KTFS,90,canı açınuu)
Canı acıyanın yanına gitme.

Caksı söz can eritet, caman söz can keyitet (KTFS,93,can eritüü)
İyi söz insanı sevindirir, kötü söz insanı üzer.

Keri ketkendin sakalı kekirteğine bütöt (KTFS,154,keri ketüü)
İşi kötü gidenin sakalı gırtlığında çıkar.

Öz camanı ölgönçö bilinbeyt, kişi camanı kirip çıkkança (KTFS,155,kirip çıkkança)
Kendi kusuru ölene kadar anlaşılmaz, başkasının kusuru içeri girip çıkınca belli olur.

Koyonbaydın kolu bilet (KTFS,160,kolu bilet)
Tavşanın kendisi bilir.

**Çeçende calpının söz akısı bar, bayda ke-
deydidn köz akısı bar** (KTFS,164,köz akı)
*Hatıpte herkesin söz hakkı var, zenginde fakirin
göz hakkı var.*

**Tuugan bar bolso körö albayt, cok bolso ası-
ray albayt** (KTFS,188,körö alboo)
Akraba olursa çekemez, olmazsa koruyamaz.

Kapsalağda karışkırdın künü tuuyt
(KTFS,206,künü tuu)
Tipide kurdun günü doğar.

Küç küyöo catkanın kalınğa togoyt
(KTFS,206,küç küyöo)
İç güvey (kız yanında) gecelemesini başlığa sayar.

**Biröögö or kazsağ tayız kaz, özün tüşüp
kalbagın** (KTFS,235,or kazuu)
*Birisine çukur kazarsan derin kazma, kendin de
düşebilirsin.*

Özöğü karargan karga taş çokuyt
(KTFS,238,özöğü kararuu)
Karnı acıkan karga taş çöplendir.

Söz atası—kulak, col atası—tuyak
(KTFS,252,söz atası)
Sözün başı kulak, yolun başı çocuktur.

**İşengen kocog suuga aksa, aldı-aldıngdan
tal karma** (KTFS,263,tal karmoo)
Güvendiğin hocan suya düşerse kendin dal tut.

Tamağı camanga çong ayagındı körsötpö
(KTFS,263,tamağı caman)
Pisboğaz olana, büyük tabağını gösterme.

Tamağı mayluunun köynöğü köölüü
(KTFS,263,tamağı mayлуу)
Damağı yağlı olanın gömleği isli olur.

Cakşının akılı taşka tamga baskanday
(KTFS,269,taşka tamga baskanday)
İyi adamın akli taşka damga basmış gibidir.

Dosungdun bergenin tişin açpa
(KTFS,280,tişin açpoo)
Dostunun verdiğini, dışarı açma.

Oozu aşka tiygende, tumşugu taşka tiydi
(KTFS,288,tumşugu taşka tiydi)
Ağzı yemeğe deyince, burnu taşka deydi.

**Uçuruğu uzunga kol sunba, tübü terenğdi
türtpö, azuuluuga asılba** (KTFS,293,uçu-
ruugu uzun)
*Uzun sırığa el uzatma, dibi derin olan yere itme,
azılıya bulaşma.*

Uluu sözdö uyat cok (KTFS,293,uluu söz)
Doğru sözde ayıp olmaz.

Şaytan bolso, bulamıktan tiş sına
(KTFS,306,şaytan boluu)
Şeytan olursa bulamaçtan dişi kırılır.

NOTLAR

¹ Bunlardan bazıları:

—Bilgehan A.GÖKDAĞ, *Kırgız Atasözleri*,
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl:10, Sayı:61
(Ağustos 1989), Sayfa:129-167

—Levent DOĞAN, *Kırgız Atasözleri Kırgız
Atasözlerinin Sınıflandırılması*, Türk Kültürü,
Yıl:38, Sayı:447 (Temmuz 2000), Sayfa:407-427

—Kemal ALYILMAZ, *Kırgız Atasözlerinden
Seçmeler*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Erzurum 2001),
Sayı:17, Sayfa:145-155

—Levent DOĞAN, *Türk Dünyası Atasözleri*,
Türk Kültürü, Yıl:39, Sayı:458 (Haziran 2001) Say-
fa: 326-340

—İsmail Turan Kallimci, *Kırgız Atasözlerinde
Dünyaya Bakış Tarzı*, I.Türk Dünyası Çağdaş Lehçe
ve Edebiyatları Sempozyumu, Muğla Ün. Yayınları,
(2001), Muğla.

² Çalışmamızın amacına uygun olarak,
Prof.K.K.Yudahin'in *Kırgız Sözlüğü* adlı eserinde
yer alıp da Bilgehan A. Gökdağ'ın çalışmasında bu-
lunmayan 76 ve *Kırgız Tilinin Frazelogiyalık Söz-
dügü* isimli eserde yer verilen fakat Prof.K.K.Yuda-
hin'in sözlüğüne alınmayan 29 atasözünü tespit edil-
miştir.Ancak, bunların bir kısmı Ülkü Çelik Şavk'ın
Kırgız Atasözleri adlı kitabında bulunduğu için bu-
raya dahil edilmemiştir.

KAYNAKÇA:

1) Ercilasun(Ahmet Bican) vd. (1991), **"Karşı-
laştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü"**, Ankara:
Kültür Bakanlığı Yayınları

2) Abduldayev (E.) vd. (1980), **"Kırgız Tilinin
Frazelogiyalık Sözdüğü"** Frunze: Kırgz SSR
İlimler Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu

3) Elçin(Şükürü), (2000), **"Halk Edebiyatına
Giriş"**, Ankara: Akçağ Yayınları

4) TDK (1998), **"Türkçe Sözlük"**, Ankara:
Türk Dil Kurumu Yayınları

5) Yudahin (K.K.) (1998), **"Kırgız Sözlü-
ğü"**(Çev: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Ku-
rumu Yayınları